

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Atla bağlı mif çinlilərə daha sonra, təqribən e.ə. III-II əsrlərdə keçib. Əgər bu ardıcılıqla tarixi xronologiyalaşdırmağa çalışsaq, türk tarixinə münasibətdə altay-sentrizm (türklərin Orta Asiyadan dünyaya yayılması) nəzəriyyəsi iflasa uğramış olacaq. Aydınlaşacaq ki, şumerlər qlobal iqlim dəyişikliklərinin təsiri ilə Dəclə-Fərat hövzəsindən köç etməyə başlayarkən Kiçik Asiyaya doğru irəliləmiş, burada bir hissəsi Anadoluda və Troya-da qalmış, qalan hissəsi isə şimal-qərbdə doğru, bir hissəsi isə Avropaya üz tutmuşdur. Şumerlər atlarla da e.ə. Mərkəzi Asiyada tanış olmuşlar. Ona görə də Bilqamış dastanında (oxu: Bilgə-miş, yəni, müdrikləşmiş, kamilləşmiş, bilgilərə sahib olmuş) atlarla bağlı heç bir məlumat yoxdur. Çünki şumerlər Dəclə-Fərat ətraflarında yaşayan da atları tanıyırdılar. Əgər dövrünün ən inkişaf etmiş xalqı, yazını kəşf edən mədəni xalqı atları tanıyırdısa, deməli, o coğrafiyada atları heç kəs tanıyırdı. Heç akkadlar, assurlar, perslər, yunanlar, latınlar da! Şumerlər Orta Asiyadan yenidən tarixi vətənlərinə döndükdə isə artıq atların belində qayıdılar. Bu qayıdış yunan mifologiyasında kentavr obrazı yaratdı. Baş insan, bədəni at. Bosforu keçib Ön Asiyaya daxil olan atlı süvarilər isə e.ə. meduzadan törəyən Peqasin özü idi! Türklər yenidən Kiçik Asiyaya gəlmişdilər! Əgər sivilizasiyanın bu tarixi köç trayektoriyası bizim irəli sürdüyümüz kimdirsə, o zaman şumer-türk mənşəyi ilə bağlı nəzəriyyə yenidən aktuallaşacaq. Beləliklə də, nəhayət, türk tarixi obyektiv elmi-nəzəri konsepsiya əsasında öyrəniləcək. Şumerlərin türk olması, qlobal iqlim dəyişikliyinin nəticəsində Orta Asiyaya köç etmələri və Sibir adının e.ə. Sumər (Subar-Sumer, Sibar-Sibir) olması bu köçün daima vaxtaşırı təkrar etməsi nəzəriyyəsinin öz təsdiqini tapmış olacaq. Fikrimizcə, ən doğru olanı da e.ə. budur. Altay-sentrizmdən imtina edib tariximizi şumersentrizm üzərində qurmalıyıq. O zaman tariximizlə bağlı bütün qaranlıq nöqtələr, o cümlədən, Albaniya dövrü tariximiz də aydınlaşacaq.

Və nəhayət, mifoloji süjet olan ilk qanadlı ata Altay türklərinin "Altay Buççay" dastanında rast gəlinir. Bu at Altay Buççayın Qara ayğırıdır. O da göyə qaraq Tanrının qızının ilxısına gedir və Buççayın darda olduğunu bildirir. Nəticədə öz sahibini Tanrının qızının yardımı ilə xilas etməyi bacarır.

Çinlilər türklərdən atı özü ağırlığında qızıla alırdılar

Çin mənbələri qeyd edir ki, Tay Yuanda (Fərqaqanə çökəkliyində)

çoxlu gözəl atlar var. Bu atlar qan tərləyir və deyilənə görə, onların ulu əcdadları səma atları olmuşlar. Mənbə qeyd edir ki, Çin imperatoru Vu Fərqaqanəyə öz adamları ilə min kışe qızıl göndərərək çar Vi Kuandan at istəyir. Fərqaqanə çarı Vi Kuan isə at verməkdən imtina edir. İş savaşa qədər gəlib çıxır. Nəticə-

miş qızıl külçəni Fərqaqanəyə göndərərək onun əvəzində at istəməzdi.

Ancaq hesab edirik ki, bu hadisənin alt qatlarında daha maraqlı məsələ var. Buondan ibarətdir ki, həmin dövrdə ya Çində ümumiyyətlə atları tanıyırdılar, ya da sadəcə qida vasitəsi kimi istifadəyə yararlı atlar var idi. Çin imperatoru isə türklərdən damazlıq at almaqla Çində minik at cinsi yetişdirmək istəyirdi. Axı biz qeyd etmişdik ki, atlar türklər tərəfindən əhliləşdirilib və Orta Asiya coğrafiyasından kənarında atlar yox idi.

Atlar gəlirli ixracat malı kimi

İndi isə türklərin dünyaya at ixrac etməsi, satması, yaxud məğlub olduqları dövrlərdə qaliblərin onlardan vergi kimi yalnız at tələb etməsi haqqında b.e.ə VIII-VII əsrlərdə baş verən hadisələrə nəzər salaq.

Beləliklə... Tarixən həmişə Cənubi Azərbaycanın şimal-qərb hissəsinin, indiki Qaradağın ətəklərinin bizim Muğan düzü ilə qovuşdu

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

dəfəqənəllər hər il Çinə 2 səma atı göndərməyə razı olurlar.

Bu tarixi fakt bir daha atların bütün dünyaya Orta Asiyadan yayıldığı ilə bağlı irəli sürdüyümüz mülahizələri elmi şəkildə təsdiq edir. Bu fikir, əslində, Metenin məktubuna istinadən onun Çin imperatoruna 2 minik atının hədiyyə olaraq göndərilməsi faktı ilə də

şü arazi yaxşı qış otlaqları hesab olunub. Bundan başqa, Zağros dağları silsiləsinin ətəkləri də geniş təbii otlaqlardan ibarət olub. Əcdadlarımız olan mənallılar bu otlaqlarda müxtəlif heyvanlar, xüsusən isə at yetişdirirdilər. Məsələn, Assur hökmdarı II Sarqon bildirir ki, du uzu ayı (iyun-iyul ayları) qoşun yığmaq və düşməyə salmaq

süvari qoşun üçün at əhliləşdirməkdə tayı-bərabəri yoxdur. Mənallıların öz geniş ölkələrində, öz çar alayları üçün bəslədikləri və hər il vergi kimi urartululara verdikləri dayları urartulular Subi vilayətinə gətirirdilər. Boy-buxununa baxmayınca, minib səyritməyincə gərmiş gəlməyi, dövrə vurmağı, dönməyi, bir sözlə, döyüş üçün vacib

Türkləri o qədər də sevməyən birinin belə etirafı olduqca maraqlı və əhəmiyyətlidir. Ancaq bu fikirdə ata rəğbət olmaqla bərabər, türkə sətiraltı həqarət də var. Çünki türklərin hərbi-siyasi uğurlarının səbəbi kimi atlar göstərilir. Türkün gücü isə, bir növ, arxa plana keçirilir. Ancaq Şərqi böyük mütəfəkkiri Ömər Xəyyamın da ruhunu incitməyə. Hər halda Xəyyam Firdovsi deyil. Çünki e.ə. "Dədə Qorqud dastanı"nda da at bəzən qəhrəmanlıqda birinci faktor kimi göstərilir. Qam Bөрənin oğlu Bamsı Beyrək boyunda bildirilir ki, "at işlər əvə ögünür, yayan ərin umuru olmaz" (ya-ya, yəni piyada ərin, yəni döyüşçünün gücü olmaz)

səsləşir. Görünür, hər il Çinə 2 atın göndərilməsi ənənəsi uzun illər mövcud olmuşdur. Ancaq Metenin məktubunda 2 minik atından başqa 8 araba (qoşqu) atı da göndərilirdi qeyd olunur. Belə çıxır ki, qoşqu atları at hesab edilmir, yaxud minik atları səma atları, yəni xüsusi yetişdirilmiş cins atlar olduğu üçün qiymətli hesab olunurdu. Belə olmasa, Çin imperatoru təqribən at ölçüsündə e.ə. at şəklinə salın-

üçün buyurulubdur. Yürüşlərin təsvirindən sonra belli olur ki, onlar çoxlu mal-qara və at əldə edirlərmiş. II Assurnasipanal isə mənallılardan bac olaraq at tələb edirmiş. II Salmansar Mannanın adını ilk dəfə çəkəndə buradan saysız-hesabsız mal-qara və at ələ keçirdiyini söyləyir. I Arqıştı hərbi yürüş zamanı Aza vilayəti və Mannadan cəmisini 170 at apara bilmişdi. Bu isə 2411 baş qaramal, 6140 baş da-

olan bütün vərdişləri öyrətməyincə bu dayları yəhərləmişdilər".

Göründüyü kimi e.ə. VIII-VI əsrlərdə bütün Ön Asiya, Orta Asiya, Sibir və Altaylarda, Şərqi Asiyada olduğu kimi, Yaxın Şərq və Mesopotamiyada da atların sahibləri türklər idi. Onlar atları müxtəlif dövrlərdə hərbi-siyasi, yaxud siyasi-iqtisadi şərtlərə uyğun olaraq gah satır, gah bac kimi, vergi kimi verir, gah da onları qoruyur, yetiş-

dirir, dünyanı zəbt edirdilər. Bir sözlə, atlar üzərində tam hakim idilər. Ona görə də Ö. Xəyyam "Novruzname" əsərində yazır ki, "atların hünərini və ayıbını türklər qədər bilən yoxdur. Ona görə də qədimdə atların sahibi türklər olduğu üçün dünyanın hakimi türklər idi".

Türkləri o qədər də sevməyən birinin belə etirafı olduqca maraqlı və əhəmiyyətlidir. Ancaq bu fikirdə ata rəğbət olmaqla bərabər, türkə sətiraltı həqarət də var. Çünki türklərin hərbi-siyasi uğurlarının səbəbi kimi atlar göstərilir. Türkün gücü isə, bir növ, arxa plana keçirilir. Ancaq Şərqi böyük mütəfəkkiri Ömər Xəyyamın da ruhunu incitməyə. Hər halda Xəyyam Firdovsi deyil. Çünki e.ə. "Dədə Qorqud dastanı"nda da at bəzən qəhrəmanlıqda birinci faktor kimi göstərilir. Qam Bөрənin oğlu Bamsı Beyrək boyunda bildirilir ki, "at işlər əvə ögünür, yayan ərin umuru olmaz" (ya-ya, yəni piyada ərin, yəni döyüşçünün gücü olmaz).

Göründüyü kimi, döyüşdə at faktorunu daha önə çıxarırlar və qiymətli

mətləndirilir. Kim bilir, bəlkə e.ə. Ömər Xəyyam da bu mülahizələrə əsasən fikir bildirib.

Ərəb və german mifologiyasında atlar

Qədim german və skandinaviya xalqlarının da atlarla bağlı özünəməxsus mifoloji təsəvvürləri var idi. Məsələn, onların mifoloji təsəvvürlərinə görə, dünyanı, yeri və göyü, o cümlədən, müharibə və sülhü yaradan və idarə edən müdrik Odinin göydə Vanqalla adlı məkanı var. Ölmüş əsgərlərin ruhu oraya yığılır. Döyüşün və qəhrəmanların taleyini o həll edir. Müdrik Odinin isə yerdəki işlərlə bağlı xidmətçisi var. Bunlar iki qarğa və iki qurddur. Başqa və əsas xidmətçisi isə Sleypnir adlı səkkizayaqlı atdır. Göründüyü kimi, bu mifoloji dünyagörüşünün əsasını da, bizim qeyd etdiyimiz kimi, keçmişdə atların müharibənin taleyini həll edən aparıcı faktor olması təşkil edir.

E.ə. buradaca Skandinaviya mifologiyasında da atlarla bağlı süjetin və adların türklərlə bağlı olduğunu iddia etməkdən özümüzü saxlaya bilməyəcəyik. Çünki bunun üçün ciddi əsaslarımız var. Atların göydə məskun olması və yerdəki qəhrəmanlara kömək etməsi artıq bizə Kanq və Çapman nümunəsindən bellidir. Altay türk tayfalarının "Altay-Buççay" dastanında qəhrəmana kömək etmək üçün onun Qara ayğır göyə uçur. Buççayın başına gələn faciələrdə isə iki qarğanın rolu olur. Məhz qarğalar Buççayın yurdda olmadığı xəbərini düşməyə çatdırırlar. Deməli, nəticədə qarğalar müharibəyə xidmət etmiş olurlar. Əlbəttə, Dağlıq Altay vilayətində atlar mövcud olanda hələ Skandinaviyada onlar yox idi. Ona görə də Skandinaviya mifologiyasında müharibə və sülh allahı kimi təqdim olunan müdrik Odinin adı da e.ə. türkdür. Od – odun, atas sözündəndir. Onun məskəni isə Vanqaldır. Biz bilir ki, "van"-"ban" e.ə. yer, məkan deməkdir. İra-van, sir-van, naçı-van. "Dədə Qorqud dastanı"nda da bu söz "ban" kimi tələffüz edilir və evin çardağı mənasında işlədilir.

(davamı gələn sayımızda)